

Μεταδιδακτορική έρευνα:

Η μοντερνιστική εικόνα στο έργο του Γιώργου Σεφέρη (Σκίτσα, ποιήματα, δοκίμια)

Η μεταδιδακτορική έρευνά μου γίνεται στο Τμήμα Φιλολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, από τον Οκτώβριο του 2024, με την εποπτεία του Καθηγητή Νεοελληνικής Φιλολογίας Ευριπίδη Γαραντούδη.

Με δεδομένη τη σημασία της συμβολής του Γιώργου Σεφέρη στην πρόσληψη και καθιέρωση του μοντερνισμού στην ελληνική ποίηση, η οποία αφορά όχι μόνο το ποιητικό και το μεταφραστικό, αλλά και το δοκιμιακό του έργο, η παρούσα έρευνα αποσκοπεί στην εξέταση και ανάλυση της μοντερνιστικής αισθητικής για την εικόνα στο δοκιμιακό και το ποιητικό έργο του Σεφέρη με τα εργαλεία των διαμεσικών και διακαλλιτεχνικών σπουδών. Ο κομβικός ρόλος της εικόνας στην αισθητική του μοντερνισμού μεταφέρεται ποικιλοτρόπως στη μοντερνιστική ποίηση και πεζογραφία, όπου οι έννοιες της *εικόνας* και της *δείξης* αποκτούν, όπως σχολιάζουν αρκετοί σύγχρονοι μελετητές (Sara Danius, Laura Marcus, Ethan Lewis κ.ά.), ρυθμιστικό ρόλο στην αποκρυστάλλωση της λογοτεχνικής μορφής, επικουρούμενες και από άλλες αρχές που διέπουν την τέχνη του μοντερνισμού, όπως αυτές της αποσπασματικότητας, της ταχύτητας, του ταυτοχρονισμού, της υποκειμενικής (και μάλιστα της βλεμματοποιημένης) αφήγησης.

Η πρόσφατη έρευνα έχει επίσης εύστοχα αναδείξει μια εικαστική, ή καλύτερα την εικονοκεντρική, διάσταση στο έργο του Γιώργου Σεφέρη, με την τεκμηρίωση του διαρκούς και έντονου ενδιαφέροντός του για τη μοντέρνα ζωγραφική (Μελιδώνης 2023), αλλά και με τη σύνδεσή του με την αισθητική του κυβισμού ως μοντερνιστικού τρόπου που διέπει τις ποιητικές του συνθέσεις (Κουτριάνου 2023). Πολύτιμη υπήρξε η ανάδειξη του φωτογραφικού αρχείου του ποιητή, ως τεκμηρίου της εποχής και της προσωπικής διαδρομής του Σεφέρη μέσα σε αυτήν, αλλά και ως πειστηρίου της ιδιαιτέρως οξυμμένης αντίληψής του σε ζητήματα εικαστικής αισθητικής (*Οι φωτογραφίες του Γιώργου Σεφέρη* MIET 2000). Όπως άλλωστε έχει αναδείξει η Ελένη Παπαργυρίου, από τη συνεξέταση του φωτογραφικού αρχείου και του σεφερικού ποιητικού corpus όχι μόνο προκύπτει η σύνδεση συγκεκριμένων φωτογραφιών με συγκεκριμένα ποιήματα, αλλά και τεκμηριώνεται η εικονοκεντρική σύλληψη του κόσμου από τον ποιητή (Παπαργυρίου 2008).

Ωστόσο, ενώ είναι γνωστή στην κοινότητα των μελετητών η ύπαρξη σκίτσων στο αρχείο και στο έργο του Σεφέρη, η φιλολογική έρευνα δεν φαίνεται να έχει ασχοληθεί αναλυτικά και σε βάθος με τη λειτουργία τους ως υλικού που συμπληρώνει και ενίοτε σχολιάζει το σεφερικό λογοτεχνικό κείμενο. Φυσικά ο Σεφέρης δεν ήταν εικαστικός καλλιτέχνης. Κατά καιρούς ο ίδιος αναφέρεται στη δυσκολία του να σχεδιάσει, η οποία είναι εξάλλου προφανής από την επισκόπηση του Αρχείου Σεφέρη, όπου βρίσκει κανείς αρκετά ημιτελή ή και κακότεχνα σκίτσα. Δεν λείπουν όμως και σκίτσα στα οποία η επίμονη άσκηση έχει καταλήξει σε ένα άρτιο αποτέλεσμα. Επιπλέον, η ενασχόλησή του με το σκίτσο υπήρξε σχετικά σταθερή στον χρόνο, παρά τις διακυμάνσεις και την ποικιλομορφία της. Φαίνεται πως ήταν αρκετά πιο έντονη κατά τα πρώτα χρόνια, από τα πρωτόλειά του χειρόγραφα (1916-1924)

μέχρι και το 1944, οπότε μοιάζει να κορυφώνεται –ή και πλέον να εκτονώνεται;– με την ιδιωτική χειρόγραφη έκδοση του *Ημερολογίου Καταστροφάτος Β΄*. Από τη διάταξη του αρχείου είναι όμως φανερό πως ο ίδιος ο ποιητής ακόμα και κατά την τελευταία εικοσαετία της ζωής του, όταν η παραγωγή σκίτσων είχε σε μεγάλο βαθμό ατονήσει, επέλεξε να διασώσει τα σκίτσα του. Στο αρχείο του υπάρχει διακριτός Φάκελος που περιέχει εννέα σκίτσα (Αρχείο Γιώργου Σεφέρη - Υποενότητα Ι.ΣΤ: Σκίτσα, Φακ. 32), ένα εκ των οποίων φέρει τον τίτλο «Η ΣΤΕΡΝΑ», και αποδίδει –με εμφανείς επιρροές από τη μοντέρνα τέχνη– τον χώρο, αλλά και τη σύλληψη της *Στέρνας*, όπως έχει αναδείξει η Φιόνα Αντωνελάκη (Αντωνελάκη 2023).

Πλάι στα *Καλλιγραφήματα* (1941-1942), ποιήματα-σκίτσα, στα οποία ο ίδιος ο στίχος σχηματίζει μια εικόνα, ανακαλώντας τα *Calligrammes* (1918) του Guillaume Apollinaire, και στα εικονογραφημένα *Λίμερικς* του 1941, ξεχωρίζει η «πρώτη [...] αποκλειστικά ιδιωτική» έκδοση του *Ημερολογίου Καταστροφάτος Β΄*, που πραγματοποιήθηκε το καλοκαίρι του 1944 στην Αλεξάνδρεια, σε 75 αριθμημένα αντίτυπα, τα οποία φέρουν την υπογραφή του ποιητή. Αποτελεί φωτολιθογραφική αναπαραγωγή των χειρογράφων του ποιητή (Δασκαλόπουλος 2016), στα οποία κάθε ποίημα περιλαμβάνει ιδιόγραφο αρχίγραμμα-σκίτσο και ένα επιπλέον μεγαλύτερο και πιο λεπτομερές σκίτσο στο τέλος του ποιήματος. Το ενδιαφέρον σε αυτή την έκδοση είναι πως αυτά τα «σχέδια και πλουμίνια», όπως τα χαρακτηρίζει ο Σεφέρης, συνδέονται οργανικά με το ποιητικό κείμενο συμπληρώνοντας την αισθητική και ερμηνευτική λειτουργία του. Επιπλέον, σε αυτή την έκδοση περιέχονται τα δύο μόνα καλλιγραφήματα που δημοσίευσε ο ποιητής όσο ήταν εν ζωή. Το πρώτο είναι η αφιέρωση στη σύντροφο της ζωής του Μαρώ Σεφέρη, και το δεύτερο φέρει τον τίτλο «Καλλιγράφημα», τίτλος που του δόθηκε μεταγενέστερα –όταν πια στις ελλαδικές έντυπες εκδόσεις είχε χάσει την ιδιότητά του ως πραγματικού καλλιγραφήματος– αντί του αρχικού «Πανιά στον Νείλο».

Η μελέτη των παραπάνω με τα μεθοδολογικά εργαλεία της διακαλλιτεχνικότητας και διαμεσικότητας μπορεί να συμβάλει στην ερμηνευτική προσέγγιση του σεφερικού έργου αναδεικνύοντας τη διακαλλιτεχνική επαφή των σεφερικών ποιημάτων με τη ζωγραφική του μοντερνισμού, αλλά και τον ρυθμιστικό ρόλο της εικονοκεντρικής αισθητικής και σύλληψης στη σεφερική ποιητική.

Παρότι, όπως εύστοχα έχει παρατηρήσει ο Δημήτρης Δασκαλόπουλος, δεν έχει νόημα να ανακαλύψουμε ή να παρουσιάσουμε τον Σεφέρη ως «ζωγράφο», τα σκίτσα του είναι, παρά ταύτα σημαντικά ως τεκμήρια του επίμονου πειραματισμού του ποιητή με την εικονογράφηση, την εικόνα και τη σκηνοθεσία – κι αυτά από έναν άνθρωπο που δήλωνε πως δεν ξέρεi να ζωγραφίζει. Ταυτόχρονα τα σκίτσα του μαρτυρούν την έντονα εικονοκεντρική αντίληψη του Σεφέρη για τον κόσμο η οποία διέπει συνολικά το λογοτεχνικό του έργο και συνδέει σαφώς τον ποιητή με την αισθητική δεσπόζουσα της εποχής του. Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η μελέτη των σκίτσων, καθώς εκεί, σε αντίθεση με τις φωτογραφίες του, η σεφερική εικονοκεντρική αντίληψη, διαμεσολαβημένη από την οικείωσή του με τη μοντέρνα ζωγραφική, εμφανίζεται με τρόπο αφαιρετικό και υπό περιστάσεις κυβιστικό.

Η παρούσα έρευνα έχει δύο διακριτά, αλλά αλληλοσυμπληρούμενα στάδια. Το πρώτο περιλαμβάνει την καταγραφή, περιγραφή και ερμηνευτική προσέγγιση των σκίτσων και εικονογραφικών στοιχείων που βρίσκονται στο Αρχείο Σεφέρη στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, σε συνδυασμό –αφού εξασφαλιστεί η σχετική άδεια– με την ψηφιοποίηση και τη σχολιασμένη δημοσίευσή τους στην ιστοσελίδα του Εργαστηρίου Νεοελληνικής Φιλολογίας του Τομέα

Νεοελληνικής Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (<https://enphil.phil.uoa.gr/>).

Κατά προτεραιότητα πρόκειται να ψηφιοποιηθεί και να σχολιαστεί η πρώτη ιδιωτική χειρόγραφη και εικονογραφημένη έκδοση του *Ημερολογίου Καταστροφώματος Β΄*, η οποία, αν και έχει παρουσιαστεί τμηματικά από τον Peter Mackridge (Mackridge 2008 και 2021), αξίζει, εξαιτίας της σημασίας της, να παρουσιαστεί ψηφιοποιημένη και υπομνηματισμένη στο σύνολό της. Η χειρόγραφη αυτή έκδοση, του μοναδικού κύκλου ποιημάτων από το κυρίως σώμα της σεφερικής ποίησης που περιλαμβάνει εικονογραφικά στοιχεία, ανατυπώθηκε το 1973 από τις εκδόσεις «Ερμής», σε φωτολιθογραφική αναπαραγωγή, με τυπογραφική επιμέλεια του εκδότη των ιταλικών εκδόσεων «Edizioni dell'Elephante» και προσωπικού φίλου του ποιητή, Enzo Crea. Αξίζει να σημειωθεί ότι, όπως μαρτυρεί ο Γ. Π. Σαββίδης, κατόπιν προτροπών της Λένας Σαββίδη και του Enzo Crea, ο Σεφέρης είχε δώσει την άδειά του για τη συγκεκριμένη ανατύπωση, δέκα περίπου μήνες πριν τον θάνατό του. Η έκδοση του 1973 τυπώθηκε σε 1055 αντίτυπα, τα 110 εκ των οποίων εκτός εμπορίου, ωστόσο ήδη το 1979 καταγράφεται από τον Δασκαλόπουλο ως εξαντλημένη.

Πλάι στο *Ημερολόγιο καταστροφώματος Β΄* του 1944, είναι, επίσης, κρίσιμο να ψηφιοποιηθούν και να δημοσιευτούν όλα τα σκίτσα που φυλάσσονται στον οικείο φάκελο του σεφερικού αρχείου (Φακ. 32: Σκίτσα), καθώς και να συλλεγούν προς ψηφιοποίηση και σχολιασμό τα αρτιότερα των λοιπών σκίτσων που βρίσκονται διάσπαρτα στους φακέλους που αφορούν το πρωτότυπο λογοτεχνικό έργο του ποιητή (Φάκελοι 1-4: Ποίηση· Φάκελος 11: *Έξι νύχτες στην Ακρόπολη*). Τα παραπάνω βρίσκονται στο Αρχείο Σεφέρη και φυλάσσονται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη υπό την αιγίδα της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα.

Ο σχολιασμός των σκίτσων, πέρα από την απαραίτητη τεκμηρίωση, θα περιλάβει τη σύνδεσή τους με το λογοτεχνικό κείμενο το οποίο συνοδεύουν, είτε αυτό είναι σαφές λόγω της τοποθέτησής τους στον οικείο φάκελο του Αρχείου, είτε, όπως στην περίπτωση των σκίτσων του φακ. 32, οφείλει να αναζητηθεί. Στόχος είναι η μελέτη των σκίτσων να πλουτίσει ερμηνευτικά το σεφερικό corpus με τη θεώρησή τους ως εικαστικών συμπληρωμάτων του λογοτεχνικού έργου. Επιπρόσθετα, η μελέτη της δραστηριότητας του ποιητή ως σκιτσογράφου τον εντάσσει σε μια ευρύτερη γενεαλογία ποιητών οι οποίοι επέλεξαν να πειραματιστούν με το όριο μεταξύ γλώσσας και εικόνας, μεταξύ εικαστικής και λογοκεντρικής σύλληψης του νοήματος (π.χ. Guilliain Appolinaire, Stephan Mallarmé, Paul Valéry κ.ά.) στο πλαίσιο της αισθητικής δεσπόζουσας της νεωτερικότητας γενικά, και του μοντερνισμού ειδικότερα.

Παράλληλα με την ψηφιοποίηση και τον υπομνηματισμό των σκίτσων του Αρχείου Σεφέρη, η παρούσα έρευνα αποσκοπεί επίσης στην περιγραφή της σεφερικής θεωρίας γύρω από την έννοια της εικόνας και της «εικονικής αναπαράστασης», όπως την αποκαλεί ο ίδιος, σε διάλογο με την αισθητική θεωρία του μοντερνισμού. Από τα κείμενα των *Δοκιμών*, σε συνδυασμό με στοιχεία από τις *Μέρες* και την εκδοθείσα αλληλογραφία του, πλάι σε υλικό από τα κείμενα και τις εικόνες του Αρχείου Σεφέρη, στόχος είναι να περιγραφεί η σεφερική θεωρία για την εικόνα στην ποίηση του μοντερνισμού, η οποία θα πλαισιωθεί με σύγχρονες μελέτες που εξετάζουν την έννοια της εικόνας στην αισθητική της μοντερνιστικής λογοτεχνίας στις χώρες της Δύσης. Η σύνθεση της περιγραφής της σεφερικής θεωρίας και πράξης γύρω από τη μοντερνιστική αντίληψη περί εικόνας θα μπορούσε να φωτίσει ερμηνευτικά το σεφερικό έργο, αναδεικνύοντας παράλληλα έτι περαιτέρω την επαφή του με τον δυτικό μοντερνισμό, αλλά και

προτάσσοντας τη συμβολή του ποιητή στην ενεργό πρόσληψη του ρεύματος στην Ελλάδα. Τα πορίσματα αυτού του σκέλους της έρευνας πρόκειται να υποβληθούν προς δημοσίευση με τη μορφή μελέτης στο συγκριτολογικό περιοδικό *Σύγκριση / Comparaison*, το οποίο λειτουργεί με θεσπισμένη διαδικασία ανώνυμης αξιολόγησης από ειδικούς κριτές.